УДК 13
https://doi.org/10.5281/zenodo.808774
orcid.org/0000-0001-8409-0696

Галина Ільїна

ІЛЬЇНА Галина Володимирівна *– кандидат філософських наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів – історія філософії, філософія культури, етика.*

КОНЦЕПТ «МЕТАФОРИ ЗОРУ» ЯК СПОСОБУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується проблема «метафори зору» у філософському пізнанні як сфері інтелектуального процесу. Підкреслюється роль теорії, котра є найбільш продуктивним способом філософської діяльності. Автор досліджує процес зародження філософської теорії, показує її зв'язок із культурними практиками, релігійними містеріями та церемоніями, а також – із соціальними практиками.

Ключові слова: *метафора, теорія, філософська діяльність, концепт, візуальність, споглядання****, візуальне сприйняття.***

Постановка проблеми. У цілому ряді сучасних соціокультурних концепцій актуалізується проблема «візуалізації» і «метафоризації» процесу наукового і філософського пізнання. З одного боку, мова йде про метафори, які апелюють до візуального сприйняття, іноді – до смислів візуального досвіду, а з іншого, традиційне розуміння і сприйняття філософсько-пізнавальної діяльності розглядається тепер крізь призму візуальних метафор. У процесі дослідження зазначеної проблеми розроблено ряд важливих філософських метафор, які мають візуальну природу, зокрема: метафора зору як філософської діяльності; метафора сліпоти; метафора світла; метафора дзеркала тощо. Метафори використовують ряд функцій: ідіоматичну, стилістичну, евристичу, які доповнюють процес філософського пізнання і пояснення. Метафоризація, таким чином, є засобом виразності, який відіграє важливу роль у процесі філософування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення ролі метафори як фактору сучасного філософського пізнання, яке спрямоване на

© Г. В. Ільїна, 2017

визначення нових аспектів сприйняття світу, концептуалізації опозиції лінгвістичних та візуальних практик філософського знання присвячений ряд теоретичних розвідок. Зокрема у роботах Р. Рорті, Дж. Лакоффа, М. Джонсона підкреслюється значення метафор у формуванні способу концептуалізації тих чи інших явищ. У розвідках Ж. Дерріда, Дж. Портера, Д. Коена, К. Тербейна, В. Мітчелла та інших надана широка палітра аналізу ролі метафор у пізнанні та концептуалізації «візуального» повороту в культурі мислення.

Невирішені частини загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовні розвідки проблеми «метафори» та «метафоризації» пізнання у контексті актуальності філософських дискурсів по вивченню «візуальних студій», у розробці поняття «метафори» як інструменту філософії та соціокультурного пізнання залишається ряд невирішених аспектів. Зокрема, стосовно ролі метафори у формуванні культури сучасного філософського мислення.

Мета статті полягає у визначенні проблеми «метафори зору» у філософському пізнанні як способу теоретичної діяльності в контексті культурних та інтелектуальних практик в історико-філософському процесі.

Основна частина. «Алегорія печери» Платона є одним із найбільш відомих образів західної філософії. У «Печері» заточені від народження люди бачать на стіни тіні від предметів, які проносять люди, що знаходяться за межами печери. В'язні печери вважають, що ці тіні і є справжніми предметами. Але один із в'язнів звільняється, озирається і бачить вогнище, яке засліплює його і заважає йому зрозуміти, які об'єкти викликають тіні. Перемагаючи біль в очах від споглядання полум'я багаття, в'язень виходить з печери – він дивиться на сонячне світло. Повертаючи повільно своїх очі до сонячного світла, він спочатку бачить тільки тіні, але далі здобуває можливість бачити людей та решту предметів. Нарешті, він одержує можливість дивитися на зорі та місяць вночі, аж доки він зможе повернути зір до сонця. І тільки коли він стає здатним споглядати сонце, він здобуває можливість судити про нього і про те, чим воно є. Коли в'язень повертається до печери і розповідає про побачене, то зустрічає недовіру інших в'язнів [1, 514-516b].

Таким чином, вийшовши з «печери», тобто обмежень повсякденності, філософ має звернути погляд до світла, побачити світло. Відступ від темряви незнання зосереджений в акті споглядання, при якому відбувається осягнення, але тепер мисленням, істинного світу. Погляд філософа є метафорою, яка виражає саму суть його діяльності – він виходить з печери, щоб споглядати світло. Недаремно «печера» Платона стала одним із найбільш важливих образів Просвітництва – світло

і темрява перетворилися на символи знання і незнання, істини й хиби, а погляд на світло – зусиллям філософа і освіченої людини, і, ширше, метою прогресу.

Виходячи з цього, концептуальною у філософії стає метафора осягнення істини як споглядання світла. При цьому простір істини існує за власними законами і не залежить від діяльності філософа, завдання якого полягає лише в тому, щоб дивитися – тобто «теоретизувати». В епоху античності такий різновид споглядання був окремим видом діяльності, який називався «теорія» («θεωρία»), і саме з ним порівнювалася діяльність філософа.

У давньогрецькій мові «θεωρία» мало значення «спостереження, споглядання, спілкування», походило від слова θεωρός (theōrós) – «глядач», «свідок», «спостерігач». Зрозуміло, що і термін «теорія» в українську мову запозичений із західноєвропейських мов. Це поняття вживалося щодо глядачів релігійних дійств – церемоній і містерій, театральних постановок та спортивних змагань. Зокрема, воно зустрічається у Платона й Арістотеля.

У своєму дослідженні «Спектаклі істини в класичній грецькій філософії» А. Найтінгейл стверджує, що «філософська теорія» в Елладі пов'язана з «візією істини». Саме давньогрецькі мудреці, починаючи з VI ст. до н.е., вперше почали називати себе «філософами», як це приписують Піфагору, першими визначили філософію як спеціальну дисципліну та як особливу культурну практику: «Платон, Арістотель та інші мислителі IV ст. до н. е. виступали проти традиційних «майстрів істини», навіть коли вони розробили різні концепції філософії у змаганні один з одним. У цей період дебати щодо істинної природи філософії – а отже вищої форми знання – були жвавими і суперечливими. Ці основоположні дебати формували (серед інших речей) нову і підривну заяву: вищою формою мудрості є theoria, раціональне «бачення» метафізичної істини» [4, с. 3].

Поняття «θεωρία» («теорія») у зазначений період асоціювалася не тільки з «глядачем», але й з певною соціальною роллю або громадським дорученням. «Теоретиками» (theoros) в описуваний період називали людей, які здійснювали подорож чи паломництво за межі поліса задля того, щоб спостерігати певні події, містерії чи вистави. У класичний період «θεωρία» означала подорож до оракула або відвідання релігійних свят. Часто theoros направлявся містом як його офіційний представник для відвідання певних подій – до храму оракула чи на релігійний фестиваль, і повертався з офіційним звітом, в якому була викладена подія, на споглядання якої він був відряджений. Відтак «теоретики» могли бути як приватними (самостійно відвідували певні події), так і громадськими (офіційними) [4].

Разом із тим, поняття «θεωρία» для теоретика означала дію, яка складалася з трьох кроків: залишення домівки, споглядання, повернення. Відтак акт споглядання, бачення був в центрі цієї події: «Адже theoros на релігійному фестивалі або в храмі спостерігав об'єкти та події, – зазначає А. Найтінгейл, – які були сакралізовані шляхом ритуалів: глядач входив до «ритуалізованої візуальності», в якій секулярні режими споглядання були відсіяні релігійними ритуалами і практиками. Цей сакралізований режим глядача був центральним елементом традиційної theoria, і запропонував потужну модель для філософського поняття «бачення» божественних істин» [4, с. 4].

Отже, філософська «θεωρία» («теорія») народжується з культурних практик, джерела яких лежать насамперед у релігійних дійствах. Тут проводиться аналогія між «теорією» як видом діяльності та алегорією печери Платона, в якому філософ діє аналогічним для «теоретика» чином. Адже алегорія печери відтворює «трьохактну структуру досвіду» теоретика, який, по-перше, полишає домівку, по-друге, споглядає дійство, по-третє, повертається розповісти про побачене [4]. Його акт споглядання, який можна асоціювати з діяльністю теоретика, складається з аналогічних трьох частин: 1) звільнений від оков в'язень печери виходить на за її межі; 2) вийшовши, він має «подивитися наверх на світло», побачити людей, предмети, зорі, місяць, і, зрештою – сонце, осягнути його сутність; 3) повернутися назад, до інші в'язнів, і розповісти про свій досвід споглядання сонця, в який йому не повірять, відтак він зі своїм досвідом відрізнятиметься від них.

Отже, вже в епоху античності філософський дискурс ґрунтувався на перцептуальних метафорах, пов'язаних із властивостями зору і бачення. Платонівський світ ідей – це світ візуальний, такий, який можна «споглядати». «Споглядання» істинного «світу ідей», водночас – спосіб досягнення істини, підкреслює «візуальний» характер діяльності філософа як «теоретика».

«Теорія» як спосіб діяльності філософа зустрічається у діалогах Платона. Візуальні метафори присутні у вже згадуваному платонівському «міфі про печеру», а також – у «метафорі сонця» – іншій відомій фігурі Платона, в якій із образом сонця пов'язується благо [1, 507b–509c] . Філософ «споглядає» істину, проте – не буквально. Світло і погляд вияскравлюють істину, і філософ має привілей споглядати її, як дивитися на сонце. За словами Платона, «простір, який відкривається перед нашими очима, подібний до помешкання у в'язниці, а світло вогню у ньому — до сили сонця. Сходження ж догори й споглядання речей, що перебувають у високості, це піднесення душі до сфери, доступної для осягнення розумом. Допустивши це все, ти не помилишся

щодо моєї заповітної думки, якщо вже прагнеш її почути. Правда, хіба лиш бог знає, слушна вона чи ні. Отже, мої особисті уявлення мають ось який вигляд: вершиною світу думки є ідея добра — розрізнити її дуже важко, але якщо комусь це вдається, той неодмінно дійде висновку, що саме вона — причина всього, що слушне й прекрасне. І саме від неї у світі видимому походять світло і його володар, а у світі уявному вона сама — володарка, народжує правду і розум, і до неї повинен бути звернений погляд того, хто хоче діяти розумно як у житті приватному, так і в громадському» [1, с. 212]. Таким чином, метафори «сонця», «зору» і «бачення» у платонізмі відіграють ключову роль.

Асоціацію діяльності «теоретика» як глядача у діалогах Платона можна частково пояснити його біографією. Переказують, що він зустрів Сократа біля театру Діоніса на схилі Акрополя, куди йшов, щоб взяти участь у змаганні авторів трагедій. Відтак, як драматург і «didaskalos» (тобто свого роду «режисер» – той, хто пояснював акторам, як виконувати ролі), Платон перебуває в сфері, де його майстерність оцінюється глядачами. І далі – сам філософ в «Печері» виступає як той, хто споглядає істину, тобто як «теоретик», як глядач певного дійства. «Театр» істини розкривається філософу, який має її побачити і розповісти іншим, тим, кому не вдалося звільнитися від власних пут.

Зазначена асоціація констатується також й Арістотелем, який у діалозі «Протрептик» порівнює споглядання світу із глядачем, який дивиться виставу. Слід зазначити, що «θεωρία» («теорія») поряд з іншими метафоричними засобами візуалізації присутня в усіх працях Арістотеля. Філософський дискурс мислителя можна розглядати як «теоретизацію» візуального, причому ці дві сторони тісно переплітаються: «Методологічне дублювання очевидного, – зазначає Дж. Портер, – зокрема, в «Метафізиці» та «Політиці», з перших сторінок настільки вражає, що можна прийняти серйозно, майже буквально, кожну появу метафор сприйняття (світло, бачення, ясність) у дискурсі Арістотеля – зокрема, запрошення до того, щоб «розглянути» (skopein), «дивитися» (blepein), «бачити» (horan), «споглядати» теоретично (theorein) і так далі – безумовно найбільш часті характеристики філософської діяльності в Арістотеля (але також і у Платона)» [5, с. 95].

Слід сказати, що «бачення» розуміється як процес отримання зі світу інформації про образи і про ідеї, які внаслідок розумової діяльності людини трансформуються у щось нове. За аналогією, «візуальність», яка вкорінена у філософії й описує філософську діяльність, постає способом філософської розвідки й асоціюється з філософським мисленням.

Яскравим прикладом представлення філософії як процесу споглядання є вже згаданий діалог «Протрептик» Арістотеля. «Протрептик» – ранній твір Арістотеля, який, очевидно, написаний ним у період

його перебування в Академії Платона. Існувало декілька згадок про твір в античних авторів, проте сам він був втрачений, і вперше ідея його реконструкції виникла в XIX столітті (асоціюється з іменем британського дослідника Інгрема Байвотера), коли виявилося, що неопіфагорієць Ямвліх у своїй роботі, названій «Протрептик до філософії», відтворює великі уривки з праці Арістотеля.

Хоча сама праця не дійшла до нас, проте Д. Хатченсон та М. Джонсон, які займаються реконструкцією вказаного діалогу, стверджують: «У стародавньому світі «Протрептик», ймовірно, був однією з найбільш відомих робіт Арістотеля й, можливо, однією з найбільш відомих робіт з філософії будь-якого авторства» [3, с. 1].

Аналіз показує, «Протрептик» – це жанр філософського твору, зазвичай промова або розмова, яка намагається «навернути», «вмовити» прийняти певну точку зору або певний спосіб життя. У випадку Арістотеля «Протрептик» є діалогом, мета якого – переконати молодих людей зайнятися філософією. Відтак філософія та її переваги є головним лейтмотивом твору. Тому саме в контексті порівняння діяльності «філософа» та «теоретика» розкривається візуально-споглядальна природа «теорії».

Зазначимо, що у діалозі «Протрептик» Арістотель говорить про філософа як про того, хто йде на виставу: «Мудрість не є корисною або вигідною, отже ми називаємо її невигідною, але хорошою, і вона повинна бути вибраною не заради користі певної іншої речі, але заради себе самої. Бо подібно до того, як ми йдемо на Олімпійський фестиваль заради видовища, навіть якщо нічого більше не повинне вийти з цього – тому що theoria сама по собі є більш цінною, ніж гроші; і навіть якщо ми йдемо щоб theorize на Фестивалі Діоніса не тому, що ми отримаємо щось від акторів (насправді ми платимо, щоб побачити їх)… то так само theoria всесвіту повинна бути нагороджена вище всіх речей, які видаються корисними. Насправді ми не повинні йти на такі клопоти, щоб побачити чоловіків, які вдають із себе жінок і рабів, або атлетів, що борються і біжать, і не вважати правильним споглядати (theorize) без оплати природу та істину дійсності» [2]. Як бачимо, Арістотель порівнює філософа-теоретика з «теоретиком», який іде споглядати видовище – спортивне змагання, або ж релігійне свято, або виставу.

Говорячи про використання поняття «теорія» Арістотелем потрібно згадати βίος θεωρητικός – «життя у спогляданні», «споглядальне життя». Це поняття виступає як арістотелівський ідеал. Проте це поняття можна знайти у філософії Еллади, від досократиків і до кінця епохи античності. Разом із тим, поняття βίος θεωρητικός («живе споглядання») часто розглядається як достатньо репрезентативне для ан-

тичної філософії й пов'язується в першу чергу з «Державою» Платона та з «Нікомаховою етикою» Арістотеля. Останній прив'язує цей тип життя до діаноетичних чеснот, наприклад, «фронезису». Для Арістотеля «життя у споглядані» – це найкращий тип життя. З його точки зору, тільки споглядання є самодостатнім.

Висновки. Таким чином, з часів свого виникнення поняття «θεωρία» («теорія») змінювало своє значення: певний час воно асоціювалася з філософією, а в сучасну добу воно асоціюється з певним обсягом наукових концептів, із системою ідей, які пояснюють певні явища, ґрунтуючись на загальних принципах тощо. Для Арістотеля «θεωρία» є частиною його словника, за допомогою якого описується філософія. Діяльність філософа розглядається у контексті метафори «споглядання» й по суті є метафорою «зору», який постає типом і способом філософської діяльності.

Література

1. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К. : Основи, 2000. – 355 с.

2. Aristotle. Protrepticus or Exhortation to Philosophy (citations, fragments, paraphrases, and other evidence [Electronic source] / [ed. and translated by D. Hutchinson, M. Johnson]. – 2015. – URL: http://www.protrepticus.info/protreprecon2015i20.pdf.

3. Hutchinson D.S., Johnson M.R. The Antidosis of Isocrates and Aristotle's Protrepticus [Electronic source] / Hutchinson D.S., Johnson M.R. – URL: http://www.protrepticus.info.

4. Nightingale A.W. Spectacles of Truth in Ancient Greek Philosophy / Nightingale A.W. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 311 p.

5. Porter J. Aristotle and specular regimes / J. Porter // Sites of Vision: the Discursive Construction of Sight in the History of Philosophy / ed. by D.M.Levi. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1997. – P. 93-116.

1. Platon. Deržava / Per. z davn′ogr. D. Koval′. – K. : Osnovi, 2000. – 355 s.

2. Aristotle. Protrepticus or Exhortation to Philosophy (citations, fragments, paraphrases, and other evidence [Electronic source] / [ed. and translated by D. Hutchinson, M. Johnson]. – 2015. – URL: http://www.protrepticus.info/protreprecon2015i20.pdf.

3. Hutchinson D.S., Johnson M.R. The Antidosis of Isocrates and Aristotle's Protrepticus [Electronic source] / Hutchinson D.S., Johnson M.R. – URL: http://www.protrepticus.info.

4. Nightingale A.W. Spectacles of Truth in Ancient Greek Philosophy / Nightingale A.W. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 311 p.

5. Porter J. Aristotle and specular regimes / J. Porter // Sites of Vision: the Discursive Construction of Sight in the History of Philosophy / ed. by D.M.Levi. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1997. – P. 93-116.

Ilina H. V.

METAPHOR OF VISION AS A WAY TO PHILOSOPHIZE

In modern philosophy acquires relevance a problem of confrontation of linguistic and visual practices of philosophical knowledge. Since Antiquity, ways of contemplation are formed as ways of recognition characterized as "ocularcentrism" (according to vision as the main sense or faculty). In the historical and philosophical prospective "sight" and "vision" are metaphors of thinking. They are considered as internal contemplation, and as a means of establishing human cognitive abilities. It is shown that technology and models of representation in Western culture of thinking are based on practices that appeal to "visualization". The create a "videological matrix" and make certain common stratagems of visual discourse like metaphors, diagrams, representation, etc.

The article emphasizes that "the ocular dictionary" of philosophy represents a wide range of options for visual metaphors that occupy an important place in a number of key philosophical concepts. On the one hand, there are metaphors that appeal to visual perception, visual experience. But on the other hand there is a traditional interpretation of philosophical activity through the prism of visual metaphors. These includes a metaphor of vision, metaphor of light, metaphor of mirror and others. The author highlights a metaphor of vision as a key metaphor of philosophical activity, in which the philosopher is a spectator, contemplating the truth, just as the spectator of a play, sport event or religious mysteries. In antiquity this kind of contemplation was a specific activity, called "theory". Contemporary studies show that a term "theory" can establish an association between theory as specific activity in social life and a theory as a specific activity of a philosopher. Philosophical theory is an act of "contemplation", as evidenced by the writings of Plato and Aristotle. "Theory" was also associated with a certain contemplative work, public instruction, pilgrimage. The "theory" was the action, which took place in three steps: leaving home, contemplation, returning home. A contemplation was in the center of theory as an activity. Consequently, the philosophical theory, the article says, is born with cultural practices, the origins of which are located primarily in the social life of ancient Greek.

Thus, contemplation as a "theory" is understood as the process of getting information about images, ideas which is transformed into something new in the processes if intellectual activity. Consequently, the visibility immanently contained in the philosophy and describes the philosophical activity, as a way of philosophical research and is associated with philosophical thinking. Activity of a philosopher in the contest of contemplation is essentially a "metaphor of vision", which acts as a certain type of philosophical activity.

Keywords: *metaphor, theory, philosophy, concept, visual discourse, contemplation, visual perception.*

Надійшла до редакції 13.03.2017 р.